

Smaastykker.

3.

Om en af Professor J. B. Løffler skreven arkæologisk og historisk Kritik.

Af Jacob Helms.

Det Stykke af Professor Løffler, som under Overskriften „Fra hvilken Tid skriver Hovedmassen af vore Brudstenskirkers sig?“ findes optaget i det sidst udkomne Hefte af Historisk Tidsskrift (nærværende Bind S. 411—25), er, som dets Læsere ville have set, helt igennem en Kritik af den Afhandling af mig „Om Nørrejylland's Granitkirker“, der som en Indledning staar foran i det af Kirkeministeriet udgivne Folioværk om Rødding Herreds Kirker ved J. F. G. Uldall. Da det af det paa dette Værks Titelblad staaende Aarstal „1884“ fremgaar, at min nævnte Afhandling allersenenest maa være skreven i dette Aar, vil det sikkert forekomme ogsaa andre end mig, at Professor L. i sin „i Decbr. 1894“ skrevne Kritik ikke burde have forholdt sine Læsere enhver Oplysning om, hvor længe det var siden, at hin Afhandling var fremkommen. Ved at være blevne underrettede derom vilde Læserne nemlig bedre have været i Stand til at se, at der var nogle Krav, de ikke med Rette kunde stille til et allerede saa tidligt udført Arbejde, ligesom ogsaa, at der vare andre, som nu i en højere Grad maatte stilles til en først saa sent fremkommen Kritik. Eksempelvis kan i denne sidste Henseende nævnes: en i det hele mere behersket Fremstilling og en fuldt paalidelig Gengivelse af det, der deri er blevet fremdraget af det kriticerede Arbejde.

I Slutningen af sin Kritik skriver Professor L.: „Hvad det for Pastoren i første Række maatte have kommet an paa, var det at paavise nogle, ja blot enkelte, af Natursten rejste Landsbykirker fra den ældre Middelalder med gennemførte og klart fremtrædende gotiske Enkeltheder, og det har han ikke været i Stand til.“ Herved maa jeg først gøre den lille Bemærkning, at jeg ikke helt klart ser, hvorfor der her blot maa være Tale om Kirker fra den „ældre“ Middelalder, og dernæst oplyse, at da den samme Anke over min nævnte Afhandling allerede tidligere har været fremsat af Arkitekt V. Koch i Indledningen til Værket om Nørre Herreds Kirker, 1893, er den alt bleven imødegaaet af mig i en ret omstændelig Redegørelse, som er trykt allerede i samme Aar, men som først nu nylig er fremkommen i Folioværket „Danske Tufstens-Kirker“ (1894), I, S. 117—22. Til denne maa jeg da i saa Henseende hen-vise Læserne. Ganske vist findes der imidlertid nu i Professor Löfflers Kritik ogsaa omhandlet adskilligt, der ikke er berørt af Arkitekt Koch, og hvorom jeg derfor heller ikke er kommen til at udtale mig der. Men ogsaa nu vil jeg ikke gøre det her uden for et enkelt Tekststykkets og en Anmærknings Vedkommende. Thi med en Kritik, der, trods dens sene Fremkomst, er skreven paa en saadan Maade, som det ved de nedenfor blot fra to Steder i den fremdragne Eksempler skal eftervises, at denne er, har jeg hverken Tid eller Trang til at indlade mig mere. Da imidlertid mange af Historisk Tidsskrifts Læsere næppe ville have saa let ved at dømme om de her foreliggende arkæologiske Spørgsmaal og om de anvendte Bevismidlers Værd og derfor ville være udsatte for at tillægge de af Professor Löffler fremsatte Udtalelser og Domme en Vægt, som ikke tilkommer dem, mener jeg dog, at der er Grund for mig til ved efterstaaende Paavisninger at gøre det klart, af hvilken Beskaffenhed denne Kritik i Virkeligheden i det hele er. Jeg har derfor valgt at holde mig alene til en enkelt i Kritikken omhandlet Sag, der — i Modsætning til det meste andet, som der dér tales om — er af den Beskaffenhed, at det vil være alle Læsere let muligt selv at kunne kontrollere og vurdere, hvad der er skrevet derom baade af Professor L.

og af mig. — I den her nede under Siden følgende Note skal jeg derhos gøre Rede for, hvorledes det forholder sig med en mig i en ret skarp Form af min Kritiker tildelt Tilrettevisning og med de nærmere Oplysninger, som han i den Anledning har givet Læserne¹⁾.

¹⁾ I den under S. 421 staaende Anmærkning skriver L. med Hensyn til nedennævnte Værk: „Helms har i sin Afhandling citeret dette Arbejde: „Sjællands Stiftslandsbykirker ved Clemmensen og Løffler.“ Denne Maade at citere paa maa jeg afvise som ikke passende, da Værkets første Titelblad angiver, at Kirkerne m. m. ere „undersøgte og beskrevne“ af mig, og Indholdet af det andet Titelblad (S. V) lyder: „Sjællands Stiftslandsbykirker. Tekst af J. B. Løffler.“ Hertil maa jeg nu først svare: hvorfor dog denne saa skarpt formulerede Tilrettevisning til mig alene? Saa vidt jeg ved, er jo nemlig den af mig benyttede Maade at nævne Værket paa: med de to Navne, og disse stillede i den anførte Orden, den helt almindelige, og det af den letforstaaelige Grund, som da allermindst kan være Professor L. selv ubekendt, at paa „Værkets første Titelblad“ — andre vilde vel kalde det dets andet Titelblad — de to Navne, og saaledes ordnede, staa forholdsvis øverst paa Siden, og det altsaa er dem, der møde Øjet først. Som Følge deraf staa derfor disse Navne opførte saaledes, og uden nogen yderligere Gentagelse af J. B. Løfflers Navn, paa alle de Steder, hvor jeg har kunnet finde Værket nævnet, ogsaa af andre Forfattere, i de Skrifter, jeg har ved Haanden (d. e. i Værket om Nørre Herreds Kirker S. 2 og 27; i „Fortegnelse over det kgl. Kunstakademis Bibliothek“, 1889, S. 46; og endelig i Værket om Rødning Herreds Kirker S. 25, hvor det imellem to Streger staaende Stykke, der begynder med Ordene „Le Ministère danois des Cultes“, nemlig — hvad ganske vist Prof. L. ikke har kunnet vide — ikke er skrevet af mig, men af afdøde Kontorchef Burman Becker). Alligevel skal jeg her meget villigt indrømme, at det forekommer ogsaa mig, at der ved Ordningen af hint Titelblads Legende ikke er blevet vist Prof. Løffler som Forfatter baade af hele Teksten og af Halvdelen af Tegningerne det helt skyldige Hensyn ved den Plads, som der dér er blevet givet hans Navn, og jeg tilstaar ogsaa, at da det er Teksten, jeg det paaankede Sted har henvist til, maa jeg nu snarest antage, at det kun er, fordi min Tanke har været stærkt optaget af det, jeg da skrev om, at jeg ikke

Øverst paa S. 423 skriver Professor L. saaledes: „I Slutningen af sin Afhandling har Helms som et historisk Vidnesbyrd om, at man langt ned i Middelalderen lod sig nøje med en Kirke af Træ selv ved et anseligt Kloster, fremdraget

er kommen til at være ret opmærksom paa det nu her nævnte Forhold, og derfor ogsaa jeg er kommen til at citere Værket med de to Navne, saaledes som disse først staa at læse paa Titelbladet. — Men paa den anden Side: Naar Prof. L., idet han nu saa længe efter paataler dette, fremhæver, at der paa det „første Titelblad“ staar, at Kirkerne ere undersøgte og beskrevne af ham, burde han saa helt have fortiet den Omstændighed, som dog saa øjensynligt har foranlediget hin min Fremgangsmaade, denne nemlig, at der paa dette Titelblad oven over de af ham fremhævede Ord staar „opmaalte af A. L. Clemmensen og J. B. Löffler“? Og naar L. for at gøre det uforsvarlige ved min Adfærd end mere indlysende, endnu derhos tilføjer, hvad der staar paa „det andet Titelblad“, kan dette saa kaldes fuldt korrekt skrevet, naar dette saakaldte „andet Titelblad“ i Virkeligheden kun er et bag efter Bladet med Fortalen staaende „Smudstitelblad“ foran Værkets ene Part, nojagtigt tilsvarende til et lignende, der senere (S. 49) følger foran dets anden? — Endvidere skriver L. saa: „Et literært Arbejde anføres jo altid efter Forfatteren af Texten, uafset om denne ledsages af Plancher eller ej.“ Som vi nys have set, slaar dette „altid“ jo ikke altid til. Og umiddelbart derefter tilføjer L. saa endnu tilsidst: „Gjorde man ikke det, saa maatte man jo uvægerligen — ja med større Ret, da mine Afhandlinger spænde over mere vidtstrakte Felter — citere: „Ribe Domkirke ved Heinr. Hansen og Jacob Helms“.“ Selv om der her bortses fra forskellige andre Mangler ved denne Slutning, er det her anbragte Argument, foruden at være vildledende, tillige over for det, som Spørgsmaalet ved hele denne Sag drejer sig om, aldeles intetsigende, og det af den Grund, at paa Værket om Ribe Domkirke er de her omhandlede Navnes indbyrdes Stilling paa Titelbladet netop den modsatte af den, som der er givet dem paa „Stiftslandsbykirkernes“ Titelblad, idet nemlig Tekstforfatterens Navn der, og det med særlig fremhævet Skrift, er sat oven over Heinr. Hansens og de to andre Kunstneres. Derfor maa ved Ribe Domkirke netop den samme Grund, som har ledet ogsaa andre end mig til ved hint Værk ikke at nævne J. B. Löfflers Navn først eller alene, bringe dem, der citere dette, til at nævne Forfatterens just saaledes.

Forholdene fra Eskilsø og Æbelholt.“ Den, der læser dette og saa tillige straks efter læser den lange Række af Udsættelser, som L. der gør ved Maaden, paa hvilken jeg der har fremdraget Forholdene fra Eskilsø, vil vistnok straks ikke have let ved at tro, hvad jeg nu her maa oplyse, at jeg aldeles ikke der har fremdraget nogensomhelst Forhold fra Eskilsø, og at saaledes alle de nævnte Mangler ere af Prof. L. paaviste ved noget, der fra min Side slet ikke er til. Og dog forholder dette sig saaledes. Vil Læseren gennemgaa hele min Afhandling, vil han finde, at der deri ikke findes omtalt nogetsomhelst vedrørende den nævnte Ø i Roskilde Fjord uden alene det, at jeg S. XX Sp. 1 har sagt, at Klosteret i Æbelholt ved 1175 var „blevet flyttet hertil fra Eskilsø“. Men idet nu Prof. L. gaar ud — ikke fra noget, jeg har skrevet, men — fra, hvad kun han selv der har skrevet, tager han deraf Anledning til at fortælle ret omstændeligt om, naar det var, at den franske Kannik Vilhelm paa Biskop Absalons Opfordring kom til Eskilsø, — om, hvor længe han forblev der, — om Levningerne af en tidligere derværende Stenkirke, — om dennes Materiale, dens Længde, dens halv-runde Absis, — om, at den jo sikkert allerede havde staaet, da Vilhelm kom til Stedet; fremdeles nærmere om Tiden for Opbruddet derfra og om, at Grunden dertil bl. a. var den, at Øen var udsat for Oversvømmelse. Men da nu „Pastoren ikke med en Stavelse omtaler“ alt dette, saa ser Professor L. allerede for det første deri et klart Vidnesbyrd om, at „Maaden, paa hvilken han har benyttet — eller rettere ikke benyttet — det foreliggende saavel arkæologiske som historiske Materiale, er i flere end én Henseende ret forbavsende“. Det overlades nu til Læseren selv at dømme herom. Ja havde der saa endda kunnet nævnes nogen tænkelig Grund til, at jeg burde have talt om „Forholdene fra Eskilsø“ eller om Levningerne af Stenkirken der! Men jeg i alt Fald kan ikke optænke mig nogen saadan. Thi at der har været mange Stenkirker for Haanden rundt om paa Sjælland allerede før den Tid, har jeg i alt Fald ingensteds ytret Tvivl om, og saa dernæst — er det jo slet ikke det, Talen er om her.

Men ogsaa med Hensyn til den efter Overflytningen til Æbelholt der opbyggede Kirke skal min Benyttelse eller rettere Ikke-Benyttelse af det foreliggende Materiale ikke mindre være „i flere end én Henseende ret forbavsende“. Hvad der her særligt vækker min Kritikers Forbavselse, er min Adfærd over for det Brev af Biskop Absalon, hvori han „opfordrer Sognefolket i Lyng og Helsing til at kjøre Sten til Kirkens Fundamenter, inden de begyndte Pløjningen af deres Marker“, — at jeg nemlig ikke, saaledes som Professor L. nu har gjort, har udtrykkelig anført dette, men kun hentydet til det i Teksten og henvist til Stedet, hvor det findes, i en Note. Saaledes skriver Prof. L. herom: „Ej heller dette omtaler Helms med et eneste Ord, men siger kun, idet han i en Anmærkning og uden nogensomhelst Kommentar henviser til vedkommende Sted i Script. rer. Dan. (VI, 37): „Og særligt hvad Anlægelsen af denne hans nye Klosterkirke angaar, vides det udtrykkeligt, at han blev støttet med Hensyn dertil af sin mægtige Ven Biskop Absalon.““ Jeg tilstaar, at jeg ogsaa her ikke ret forstaar, hvad Meningen er med hele denne Udsættelse eller med, at det skal være noget sært graverende, at jeg heller ikke her har fyldt min Afhandling med dette eller hint muligvis i sig selv meget interessante, men som er af ingen eller dog kun rent uvæsentlig Betydning for Besvarelsen af det foreliggende Spørgsmaal. Ved det, som Professor L. skriver snart efter, bringes jeg dog til at formode, at han i den omtalte Opfordring til at køre Sten har set noget, der skulde tyde paa, at det, uagtet Kirken ved Abbed Vilhelms Dod 1203 kun var af Træ, dog fra først af havde været Meningen at bygge den af Sten. Naar jeg ser hen til, hvad vi i det hele have Grund til at mene om slige Forhold paa den Tid, vil heller ikke jeg i mindste Maade finde det usandsynligt, at man, da det laa for at bygge Æbelholt Klosters Kirke, kan fra først af have haft en saadan Tanke eller dog et saadant Ønske. Men i Bisperevets Ord kan jeg rigtignok ikke finde noget udtalt om en saadan Hensigt. Det hedder jo ikke deri, at det var Sten til at bygge Kirken med, Bønderne skulde køre, men tværtimod udtrykkeligt, at det var

til at lægge dens Grundvold med („ad jaciendum ecclesiae fundamentum“), og vi maa vistnok forstaa Brevets Ord saaledes, at det var for dette Formaals Skyld, at de skulde sørge for, at de nu ogsaa tilkørte „lapides congruos“, d. e. Sten af en dertil passende Størrelse og Beskaffenhed. Og hertil maa jeg da føje først dette, at som jeg antog, da jeg for 11—12 Aar siden skrev hin Indledning, saaledes antager jeg endnu, at der ogsaa ved Opførelsen af vore gamle Trækirker er blevet brugt et Underlag af større Marksten, — men dernæst dette, at selv i det Tilfælde, at der havde foreligget det mest uimodsigelige Vidnesbyrd om, at man fra først af havde tænkt paa at bygge Kirken i Æbelholt af Sten, saa erfarede vi jo dog deraf ikke det mindste om, at det ved den Tid skulde være noget ellers næsten uhørt hos os, at der endnu da byggedes Kirker af Træ, og endnu mindre vilde der da derved være rørt eller rokket ved de saa godt afhjemlede Efterretninger om, at ikke blot 1203 var Klosterkirken der af Træ, men at ogsaa endnu 1238 var den gamle Trækirke i Brug der.

Anderledes ser derimod Prof. L. paa Sagen. Af den Omstændighed, at der 1210 var en ny Stenkirke under Opførelse i Æbelholt, hvis Kør da blev indviet, slutter L. — uden fyldestgørende Grund og næppe i god Overensstemmelse med den eneste forhaandenværende Skriftkilde —, „at altsaa Paa-begyndelsen af denne Bygning maa være sket omtrent umiddelbart efter, at den følgende Abbed, Rikard, var bleven udnævnt“, og af denne Slutning og, som jeg formoder, tillige af den omtalte Stenkørsel, faar han saa dernæst dette Resultat ud, at „saare meget taler højlydt for, at vi staa overfor ganske særegne Forhold, og at vi vel nærmest i Vilhelms stærkt udviklede økonomiske Tilbøjeligheder maa søge Grunden til Bi-beholdelsen af en sikkert som midlertidig opført Trækirke“.

Heller ikke med Hensyn til disse Spørgsmaal antager jeg dog, at Læserne ville i samme Grad som Prof. L. have fundet det „ret forbavsende“, at jeg ikke „har benyttet det foreliggende saavel arkæologiske som historiske Materiale“ ganske paa den Maade, som L. her har vist, at jeg efter hans Mening burde have benyttet det, men at jeg derimod hellere har fore-

trukket at lade mig vejlede af saadanne Oplysninger fra hin Tid om Forhold af denne Art som af den, at da Cistercienserne ved 1170 skulde til at bygge det nye Klosters Kirke i Løgum, stod det tvivlsomt, om de kunde faa Raad til at bygge den af Tegl, eller om de maatte nøjes med en Trækirke (Script. VIII, 15 „... ad fabricam ecclesie de lignis sive de lateribus juxta vires suas construendam“), — og at jeg da fremfor alt har foretrukket at følge den gamle og utvivlsomt samtidige Forfatter af Abbed Vilhelms Levned, der siger os, at det, som foranledigede Opførelsen af den større Stenkirke, var den Omstændighed, at Vilhelm snart efter sin Død kom i stor Anseelse som en Helgen, ved hvis Grav der skete mange underfulde Helbredelser. I Syner og Drømme havde derhos Brødrene og andre ofte hørt den afdøde Abbed selv klage over, at det kun var i en lille Trækirke, han laa begravet, hvor kun faa kunde komme til at nyde godt af hans Hjælp (Script. V, 485—86). Men heraf har jeg intet kunnet erfare om, at det skulde have været „Vilhelms stærkt udviklede økonomiske Tilbojeligheder“, det skyldtes, at man i hans Dage nøjedes med en Trækirke, og heller ikke om, at det var just „omtrent umiddelbart efter“ den følgende Abbeds Tiltrædelse, at Stenkirken blev paabegyndt, hvorimod jeg meget mere deraf har fundet Grund til at antage, at der dog er gaaet nogen Tid hen, inden den efterhaanden stigende Tilstromning til den afdøde Abbeds Grav og Rygtet om hans egne Klagesuk over Kirkens Lidenhed bevirkede, at man tog fat paa Arbejdet. At „saare meget“ skulde tale „højlydt“ for, at vi med Hensyn til de omhandlede Spørgsmaal her „staa overfor ganske særegne Forhold“, har jeg intetsomhelst kunnet erfare om.

Efter den nu omtalte Udtalelse af Prof. L. fortsættes saaledes: „men i ethvert Tilfælde kunne vi efter det foreliggende aldeles ikke benytte Lele denne Sag som et af „historiske Kjendsgjæringer“ støttet Vidnesbyrd om, hvor sént ned i Tiden Træet sine Steder blev fortrængt af Stenen som Byggemiddel.“ Mit Svar hertil er først dette, at hvad der engang er „historiske Kendsgerninger“, faar vel Lov til at blive ved at være det, hvad for forskellige nærmere Omstæn-

digheder der saa end maatte kunne paavises at staa i Forbindelse med dem, — og dernæst dette, at da det, der har „foreligget“ Prof. L., er saa forskelligt fra det, som har foreligget mig, er det jo saare let forstaaeligt, at det, han har faaet ud af sit „Materiale“, er en Del forskelligt fra det, jeg har faaet ud af mit. I alt Fald nærer jeg ingen Frygt for her at gentage, hvad jeg i sin Tid ganske simpelt og ligefrem har skrevet i hin Indledning, at det er „historiske Kendsgerninger“, at den førstopførte Kirke i Æbelholt endnu kun var af Træ, — at det først var imellem 1203 og 1210, at der blev begyndt paa en Stenkirke der, og endelig, at hin ældre Trækirke der endnu var i Brug mindst til 1238. — Man kunde her spørge om Grunden til, at Prof. L. ikke med et Ord har berørt denne sidste Kendsgerning lige saa lidt som det, jeg ved samme Lejlighed har oplyst om, at i to anselige nordtyske Byer, der stode de datidige danske Forhold saa nær som Lybek og Bremen, indviedes der endnu 1163 og 1253 ny opførte Trækirker, som næppe have været smaa Bygninger, da den i førstnævnte Stad var Mariekirken, og den i Bremen var Dominikanernes Kirke. Prof. L.'s fuldstændige Tavshed herom bliver saa meget mere paafaldende, som han har fundet sig foranlediget til umiddelbart efter de sidst anførte Ord at slutte sin Omtale af Trækirkespørgsmaalet med følgende Udtalelse: „Det er altid uheldigt i et Arbejde at have overset visse betydningsfulde Forhold, men særligt dér, hvor disse træde hæmmende op overfor Paastande, man søger at forfægte.“

Med disse Ord af Prof. Löffler selv kan ogsaa jeg fra min Side her afslutte Opgjørelsen af dette lille Mellemværende.

Jeg vil benytte Lejligheden her til endnu med et Par Ord at nævne baade en sent bygget og en sent benyttet Trækirke, som jeg ikke har faaet omtalt i Indledningen til Værket om Rødding Herreds Kirker. Da det bekendte Cistercienserkloster i Reinfeld i det østlige Holsten blev anlagt 1186, byggedes — som det erfares af et 1196 af Provsten Sido i Neumünster skrevet Brev — Kirken der af Træ. (Se R. Haupt: Die Vize-

linskirchen, 1884, S. 105.) Den anden Kirke, jeg her vil nævne, er den i Allerup paa Fyn, en Milsvej Sydøst for Odense. Da der 1306 skænkes Aflad til dens Opførelse af Sten (Script. I, 296: „nam lapidea extruebatur“), kan dette jo ikke vel forstaas anderledes, end at den indtil da har været af Træ. — Derimod savner jeg hidtil Oplysning om, hvor vidt der haves nogen paalidelig Hjemmel for, hvad der læses i Traps Beskrivelse af Danmark, 2. Udg. VI, S. 23, at St. Olai Kirke i Aarhus var en Trækirke, der først 1548 „faldt sammen af Ælde“.

4.

Obentraut-Pyramiden ved Seelze.

Af F. J. Meier.

Som det uden Tvivl vil være mange af dette Tidsskrifts Læsere bekjendt, var den tyskfødte Hans Michael von Obentraut Generallieutenant i dansk Tjeneste under Christian IV.'s Indfald i Tyskland i Trediveaarskrigens Tid. Han var født 1574 i Stromberg i Nedre-Pfalz, tog tidlig Krigstjeneste og sloges i Ungarn mod Tyrkerne. I 1619 traadte han ind i sin Landsherre Churfyrste Frederik V.'s Hær, kæmpede tappert i Pfalz mod Spinolas Italienere og Spaniere og sluttede sig, efter at Frederiks korte og bedrøvelige Rolle var udspillet, til Mansfelds og Christian af Halberstadts Skarer. Disse bleve oprevne af Tilly, og Christian IV. af Danmark rykkede i Felten mod Liguens berømte General. I den danske Hær, som 7. Juni 1625 brød op fra Itzehoe, finde vi Obentraut som Generallieutenant i Rytteriet. Hans personlige Tapperhed og enkelte hæderfulde Krigsbedrifter — som da han lykkelig undsatte den haardt betrængte Fæstning Nienburg (ved Weser, midtvejs mellem Bremen og Hannover) — gjorde ham snart yndet af Soldaterne, som kaldte ham „tyske Mikkel“. Efter forskjellige smaa Skæmnydsler, der udfægtedes efter Christian IV.'s ulykkelige Fald paa Hameln's Volde, stod der 4. Nov. (ny Stil) 1625 ved Seelze, halvanden Mil fra Byen Hannover, en varm Rytterfægtning mellem en Del af Christian IV.'s Hær — som anførtes af Obentraut og Hertug Frederik af Sachsen-Altenburg —